

S. BAJRAKTAREVIĆ

NEPOZNATI PODACI O J. HAMMERU, PISCU HISTORIJE OSMANSKOG CARSTVA

Radeći na turskim ispravama Kaptolskog arhiva u Splitu još u 1949. g. naišao sam među njima i na jedno pisamce J. v. Hammera – Purgstalla. U izvještaju u *Ljetopisu JA* br. 57 (1953), str. 146. ja sam na temelju tog pisamceta zaključio da je Hammer dolazio u Split. Ujedno sam pretpostavljao da je te dokumente splitskog Kaptolskog arhiva Hammer mogao i negdje objaviti. Obratio sam se stoga profesoru H. Dudi i njegovim suradnicima u Orijentalnom institutu bečkog sveučilišta i doznao da im nije poznato da je Hammer putovao u Split ni da je te splitske dokumente negdje objavio. U isti mah sam pročitao i skraćene Hammerove memoare s kasnije objavljenim dopunama,¹ u kojima nije bilo spomena o turskim ispravama Kaptolskog arhiva, a ni o Hammerovu boravku u Splitu. Jedini važan podatak našao sam u popisu Hammerove korespondencije, koji je von Echt na str. 549. u stupcu II naveo kao »*Brief von CANARA Dr. J., Spalato*«, što se očigledno odnosilo na profesora Carraru, kojem je i upućeno naprijed spomenuto Hammerovo nedatirano pisamce. Iz uvoda von Echteve knjige sam saznao da se jedan primjerak otipkanog rukopisa potpunih (neskraćenih) Hammerovih memoara nalazi u arhivu njegova dvorca u Hainfeldu (Štajerska), a drugi u arhivu Akademije znanosti u Beču. Pretpostavljao sam da bi u tom rukopisu mogao naći odgovor na ta dva pitanja, što je bio i glavni povod moga boravka u Beču krajem travnja 1963.

¹ Buchofen Reinhardt von ECHT, *Josef Freiherr von Hammer-Purgstall: »Erinnerungen aus meinem Leben« 1774–1852*, Wien und Leipzig, 1940, v. 8°, XIV + 592 str., i Dr. Adelheid POPEK, *Nachträge zu Josef Freiherrn von Hammer-Purgstall »Erinnerungen aus meinem Leben 1774–1852«*, Wien 1942, P. o., v. 8°, str. 33–42.

U Austr. državnom arhivu su mi predložili da bi od spomenutog Hammerova arhiva službenim putem zatražili to Carrarino pismo i da bi se njegova fotokopija meni poslala. No, kasnije sam obaviješten da se Carrarino pismo nije moglo pronaći.

Tragajući i dalje da li je Hammer boravio u Splitu i da li je objavio turske isprave splitskog Kaptolskog arhiva, pregledao sam u knjižnici Bečke akademije znanosti i kopiju kompletnog rukopisa Hammerovih memoara. Sam *popis sadržaja* u početku prve mape ima oko 50 listova i u njemu nema nigdje spomena o Splitu i njegovu Kaptolskom arhivu. Naišao sam, međutim, na mjesta koja su karakteristična za odnose Hammera i Ottenfelsa.² Ovdje navodim samo ukratko da se Hammer razočarao u Ottenfelsu, koji je kod Visoke Porte kao orijentalista u svojstvu sekretara poslanstva naslijedio Hammera, jer mu kod sultana nije ishodio odlikovanje.³

U Orijentalnom institutu bečke Univerze doznao sam da im nije poznato da bi Hammer splitske turske isprave negdje objavio.

Kada se ima u vidu kako je Hammer vrlo plodan pisac⁴ onda je lako razumjeti moju pretpostavku, tačnije sumnju, da je Hammer u kojem od tih mnogobrojnih i nama ovdje uopće nedostupnih pa i nepoznatih časopisa mogao objaviti i te turske dokumente, za koje je utvrđeno da ih je Hammer proučavao, numerirao i sortirao.⁵ Da li je to Hammer na licu mjesta, tj. u Splitu, radio, kao što sam ja to 1949. g. mislio, postalo je problematično. Istina je da sam tada od direktora splitskog Gradskog muzeja Č. Čičin-Saina saznao (a to je on našao u starim dnevnicima gradske općine Splita) da se 1836. g. austrijski namjesnik Dalmacije Lilienberg⁶ kod gradskog načelnika Splita službeno interesirao za turske isprave, koje je želio dati da ih prevede jedan »*interprete orientale*«. Da ta akcija za prevodenje turskih akata nije bila ograničena samo na Split, svjedoči i činjenica da su baš te godine mnogi turski dokumenti Drž. arhiva u Dubrovniku i Franjevačkog samostana u Imotskom odaslani u Zadar.⁷ Evidentirajući turske listine Franjevačkog samostana u Omišu, kojih ima 40 komada, prepisao sam i jednu bilješku na poklopcu njihove drvene kutije, koja glasi: »Ovo su karte turske koje su bile date na privigienje

² Poblíže o Ottenfelsu u mome prikazu: *Ottenfelsova orijentalistička zbirka u zagrebačkom Državnom arhivu*, u *Zborniku Histozijskog instituta Jugoslavenske akademije*, vol. 2, str. 75-130, naročito str. 75 i sl.

³ Više o tome u rukopisu: Freiherr Josef von HAMMER-PURGSTALL, *Erinnerungen aus meinem Leben*, str. XL/4-143/11 i XLII/25-151/12. Jedna kopija rukopisa nalazi se u knjižnici Bečke akademije znanosti, u mapama I, II i III.

⁴ Usp. Jacob Philipp FALLMERAYER: *Der Fragmentist*, Eingeleitet und ausgewählt von Prof. E. J. Görlich, Stiasny-Bücherei, Band 29, Graz-Wien 1958, str. 95 i sl.

⁵ Više o tome u mome izvještaju: *Turski dokumenti Gradske biblioteke i Kaptolskog arhiva u Splitu*, u *Ljetopisu JAZU* br. 57. (1953), str. 141-146, osobito str. 146.

⁶ Grof Vetter v. Lilienberg bio namjesnik u Zadru od 1831-1841.

⁷ Vidi moj članak: *Turski dokumenti Državnog arhiva u Zadru*, u *Arhivskom vjesniku* Drž. arhiva, Zagreb, god. I, 1958, str. 594-596, naročito bilješke 3. i 6. na str. 596.

Priuz. Gos. Governatura Lilienbergu i od njega povrachiene M. P. R.«. Nekih 3 cm ispod te bilješke dođato je još i ovo: »Al Molto Rdo (= reverendo) es Provle (= Provinciale) Ravlich Almissimi«.

Državni arhiv u Dubrovniku je samo neznan dio svojih turskih listina poslao, jer je strahovao da mu se to neće vratiti.

Splitiski Kaptolski arhiv je, čini se, bio još oprezniji pa je svoja Acta Turcarum po prof. Carrari poslao u Beč, gdje se on vjerojatno duže zadržavao ili je tamo češće odlazio. Ako se ima još u vidu i Hammerova zauzetost s važnijim naučnim i inim djelovanjem, nije odviše vjerojatno da bi on radi izučavanja dalmatinskih ili samo splitskih turskih isprava dolazio u Split, nego ih je možda obradio u Beču. Za to govori već istaknuta okolnost da se ni u njegovim opširnim memoarima nije o tome baš ništa spomenulo. Prema tome je moj svojedobni zaključak u izvještaju za 1949. i 1950. g., da je Hammer posjetio Split i tamo sređivao i numerirao turske listine Kaptolskog arhiva, ostao nepotvrđen.

U toku mog boravka u Beču posjetio sam i Hammerov grob na groblju u Weidlingu kod Klosterneuburga, kojemu je Hammer spjevao i pjesmu od 11 kvatrena: »*An Weidling*«. Hammerov nadgrobni spomenik je od sivkastotamnog mramora u obliku muslimanskog sarkofaga, koji se sastoji od duguljaste škrinje i dvije polukružno zaobljene natpisne ploče od istog mramora nad glavom i nad nogama. Na obadvjema plohama tih plošnatih stupova (ploča) ispisani su arapski nadgrobni tekstovi s čeonih strana tih ploča, a po jedan perzijski četverostih s turskim distihom na unutarnjim stranama, pisani također arapskim pismenima. Na plohama samog sarkofaga ispisani su stihovi na francuskom i talijanskom, zatim na engleskom i španjolskom jeziku.⁸ Na čeonj strani uzglavlja sarkofaga ispod natpisne ploče na arapskom ispisan je na njemačkom jeziku natpis Hammerovoj ženi Karolini.

⁸ Usp. HAMMER-PURGSTALL: *An der Schwelle zum Orient*, Eingeleitet und ausgewählt von Dr. Karl Ludwig Weber, Stiasny-Bücherer, Band 13, (Graz/1957), str. 25. i sl. Na str. 12. spominje se i groblje u Weidlingu te opisuje Hammerov nadgrobni spomenik što ga je za života dao izraditi, ali je u tom opisu netačan podatak da je sarkofag od bijelog mramora. Na ovom mjestu zahvaljujem dru W. Wirtingeru, koji me je poveo u Weidling, a kasnije mi poslao i fotografske snimke Hammerova groba.

⁹ Na stici 1 teško čitljivi francuski i talijanski tekstovi glase:

La mort (?) des seigneurs a nulle autres pareilles,

On a beau la prier

La cruelle qu'elle est se bouche les oreilles,

Et vous laissez crier.

De nous lutter contre elle et perdre patience

Il est mal à propos

Vouloir ce que Dieu veut est la seule science

Qui nous met en repos.

»E il sol mostrai; -

Costui per la profonda

Notte menato m'ha da' veri mortie...»

(Iz Danteovog »Purgatorio«, Canto XXIII, stihovi 121 i 122. Prijevod vidi u M. KOMBOL, *Čistište*, Izd. MH, Zgb. 1955, str. 141, stihovi 121-124.)

Arapski natpis iznad tog njemačkog u prijevodu glasi ovako:

On! Živi!
Upokojeni i pomilovani (= počivši)
koji je upućen na milost
svoga Gospodara koji prašta i oprašta
tumač triju (islamskih) jezika
Josif Hammerov
Duži mu lijep spomen!

Na nutarnjoj strani ploče nalazi se perzijski četverostih i turski dvostih koje navodim u transkripciji latinicom uz prijevod:

Dar aq(s)āj-i ʿālam bi-gāštam basi
Ba sar burdam ajjām bā harkasī
Tamattu^c ba-har gōša-ī jāftam
Zi har hirman-i hōša-ī jāftam

Po (raznim) krajevima svijeta mnogo sam hodio
Sa svakim se družio i dane života provodio
U svakom kutu (svijeta) neku korist našao
Sa svakog gunna pokoji klas žita pobrao.

To su početni stihovi trećeg odsjeka »BOSTĀN«-a (-Voćnjaka) u kojem veliki perzijski pjesnik Saʿdī navodi zašto je stihovao taj spjev i daje sa-držaj njegovih poglavlja (babova).¹⁰

Turski dvostih:

Zijaretten murad andžak duadir
Bugün bana ise jarin sanadir.

Svrha posjeta je samo molitva (za dušu)
Danas meni outra tebi.

Slika 3, na sarkofagu su ispisani ovi engleski i španjolski natpisi:

--- -- Darst thou die?
The sense of death is most in apprehension.

A florecer las rosas madrugaro
Y para envejecerse florecieron
Cuna y sepulcro en un boton hallaron,
Tales los hombres sus fortunas, vieron
En un dia nacieron y espiraron
Que passados los siglos horas fueron.

¹⁰ Sejh Mu(s)li(h) ad-din Saʿdī je najpopularniji perzijski pjesnik, rođen u Širazu 1193 (?) i tamo umro 1291/2 (?). Najpoznatija njegova djela »Gulistān« i »Bustān« (»Ružičnjak« i »Voćnjak«) su moralno-didaktičkog sadržaja. Prvo je u prozi i stihovima a drugo je samo u stihovima.

¹¹ Hammerov slobodnije prevedeni prepjev ovog kvatrena sadržan je u njegovoj pjesmi »An Weidling« na str. 26. u napomeni 8. navedenog djela i glasi:

»Es hat sooft der Frühling kam zurück,
das frische Grün mir jede Lust versüßet,
in Lenze, Freund, geh' hier vorbei und blick'
aufs junge Grün, das meinem Staub entspriesset.«

Još jedan perzijski četverostih od istoga pjesnika ali iz njegova »GULISTÂN«-a (-Ružičnjaka) i turski dvostih na nutarnjoj strani ploče na podnožju sarkofaga (v. *slika 1 i 4*) nisu na fotokopijama dobro čitljivi pa ih donosim u transkripciji i prijevodu:

Vah ki har gah ki sabza dar bustân

Bi-damîdi či hōš šudi dil-i man

Bi-guzar aj dōst tā ba-vaqt-i bahār

Sabza bini damîda az gil- man.¹¹

Oh, svaki put kad je u vrtu sve zelenilo

Kako je to mome srcu godilo

O prijatelju, obiđi (moj grob) u prijetno doba (-doba behara)

Da vidiš zelenilo koje niče iz mog groba (dosl.: moje gline)

Turski dvostih:

Bir hoš bülbül geldî džihane

Učtu ahireta çu pervane.

Lijep slavuj dođe na (ovaj) svijet

Al' odletje kao leptir na onaj svijet.

Na vanjskoj strani te iste ploče je nadgrobní arapski tekst, koji je na *slici 3* dobro čitljiv, a njegovo značenje je ovo:

On je vječan!

Svaka duša okuša smrt!

Mi emo božji i njemu ee vraćamo.

Svi ljudi ee umrijeti

Sve ee tebe proći (promašiti)

Život nije vječit

Osim Onoga koji ne umire (nikad)!

Već na početku svoje orijentalističke karijere, kada je u 1809. g. počeo izdavati časopis »*Fundgruben des Orients*«, Hammer je izbio u prvi red orijentalista svjetskog glasa. Njegovi prijevodi zbirki pjesama najvećeg perzijskog liričara *Hafiza* (umro 1389), čuvenog arapskog pjesnika *Mutenebbija* (poginuo 965) i najpoznatijeg turskog pjesnika *Bakija* (1526–1600)¹² pobudili su interes, pa se upravo Hammerovom prijevodu Hafizovih pjesama ima zahvaliti i Goetheov *Zapadno-istočni divan*. Najmonumentalnije Hammerovo djelo je svakako njegova još danas nenadmašena *Historija osmanskog carstva* (»*Die Geschichte des osmanischen Reiches*«) uz koju treba napomenuti još i *Povijest osmanskog pjesništva* (»*Geschichte der osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit*«) te djelo o *državnom ustrojstvu i upravi osmanskog carstva* (»*Staatsverfassung und Staatsverwaltung des osmanischen Reiches*«). Hammer je već u svojoj 76. godini života započeo da piše *Povijest arapske literature* (»*Die Geschi-*

¹² Usp. HAMMER-PURGSTALL, o. c., str. 7. i sl.

chte der Literatur der Araber») od 500–1785 g., tj. njezin početak, procvat i opadanje, od koje je za njegova života objavljeno šest knjiga, svaka prosječno 900–1000 str., u kojima su obuhvaćeni najbitniji životni i književni podaci od 7.200 arapskih pjesnika i pisaca dodavši im više ili manje obilne oglede u prijevodu. Ali kad je došao do polovine sedme i ujedno posljednje knjige, smrt mu je iz ruke istrгла pero koje je napisalo toliko dragocjenih djela i prevelo bezbroj pjesnika i pisaca islamskog Istoka.¹³ S obzirom na to valja se zaista diviti toj neiscrpnj otvaračkoj snazi, koja se ni u 82. godini života tog »oca orijentalistike« nije bila umanjila.

Kako se vidi, iznesene su ovdje još neke pojedinosti o životu, radu, i ličnim odnosima Hammera sa onda poznatim ličnostima, naročito u vezi sa Ottenfelsom, čija se ostavština (orijentalne knjige i rukopisi) nalazi u našoj zemlji i bila je predmet posebnog moga studija. Ovdje dodirnuti odnos Hammera i Ottenfelsa podsjeća na veliku i žestoku prepirku između Dieza, glavnog Goetheovog informatora o Turskoj, i našeg Hammera, o čemu se u knjizi *Uticaј Istoka na Getea* uz navođenje odnosne literature pobliže govori.¹⁴ Oboje pomaže razumijevanju Hammerove ličnosti.

¹³ Više o tome FALLMERAYER, o. c., str. 104. i sl.

¹⁴ Dr Fehim Bajraktarević, *Uticaј Istoka na Getea*, književnonaučna studija, str. 30. i dalje.